

Післямова

Досвід Буковини і Закарпаття: політико-історична екстраполяція

Мотивація порівняльного аналізу електоральних процесів у двох регіонах України за час її новітньої незалежності – Буковині та Закарпатті – це аргумент авторського колективу монографії на користь історичних і політичних традицій малих регіонів, які акцентують увагу державної влади на ефективності цілеспрямованої політики «Центру» щодо «Регіону».

Дослідження електоральної специфіки регіонів змушує насамперед до вироблення відповідної державної регіональної політики, що сприятиме ефективності участі населення в політичному житті. Особливо актуальним є вивчення специфіки регіонів, які мають спільні особливості. Це дає можливість виділити традиційні тенденції електоральної поведінки населення у регіонах та їх впливу на прийняття владою важливих суспільно-політичних рішень.

Детальний екскурс у минуле та обставини сучасного розвитку наштовкують на однозначну спільність рис умовного політичного портрету двох регіонів України – Закарпатської та Чернівецької областей. Його змістовне наповнення підтверджується перебігом регіональних політичних процесів, поліетнічністю та поліконфесійністю регіонів, географічною специфікою територій, їх прикордонним статусом, кількістю населення, соціокультурними аспектами формування електоральної поведінки та неабияк подібною історичною долею. Як показує практика, Закарпатська і Чернівецька області впродовж усієї електоральної історії України високим показником виборчої активності не відзначалися.

Суспільно-політичне життя двох подібних між собою регіонів України ініціювало вибудову нових адміністративно-територіальних систем відповідно до обставин і вимог часу, а також спонукало до відстоювання принципів владних відносин з «Центром» згідно з історичними традиціями. XX століття надало можливості багатьом сучасним українським областям реалізувати декілька різноманітних варіантів політичних відносин у контексті функціонування різних політичних режимів. Але ця можливість була надана внаслідок світових і конкретно європейських трансформаційних процесів, подекуди надзвичайно трагічних.

XX століття в політичній історії принесло цілу низку кардинальних змін, котрі змушували суспільство мобільно реагувати на них, адаптовуватися або ж не сприймати змісту інституційних проявів у кожному конкретному випадку. Складність процесу трансформації політичних систем (або ж конкретних політичних режимів) у географічних межах обох регіонів (Буковини й Закарпаття) полягала в тому, що цей ареал перебував на рубежі декількох державних утворень, на зіткненні політико-міжнародних інтересів країн Центрально-Східної Європи, на стратегічній осі «Схід – Захід».

Історичний екскурс свідчить про непрості суспільно-політичні відносини місцевих жителів з політичною елітою різного рівня. Однак це стосувалося передусім періоду, коли громадяни названих територій були насильно усунуті від можливостей прийняття суспільно значимих політичних рішень, а відтак не могли впливати власними силами на перебіг поточних подій. Це віддзеркалювалося також на ефективності політичного розвитку земель. Тому, лише починаючи з початку XX століття, коли в цьому процесі почали брати безпосередню участь місцеві жителі, на трансформації політичних відносин позначилися умови історико-географічного, світоглядно-ментального й політико-правового характеру.

Так, лише одне невелике за територією Закарпаття впродовж XX століття носило різні офіційні назви географічної території, що відображало специфіку розвитку політичної системи держави, до якої регіон відносився. Не менш складні трансформації відбувалися і в Буковині. Такі швидкоплинні зміни вимагали адаптації політичних інститутів територій до вимог тієї чи іншої політичної системи, яка щоразу поглинала досить слабо розвинуті й ситуативно стабільні/нестабільні регіональні політичні підсистеми. Виходячи з останнього слід розуміти й вплив трансформаційних процесів на партійні та електоральні системи. Оскільки державні утворення, до складу яких у різний час входили Буковина і Закарпаття, мали відмінні одну від одної політичні системи, в межах яких функціонували різноманітні політичні режими, то відповідно різними були й методи формування органів державної та місцевої влади, характер участі громадян у суспільних процесах.

Необхідно врахувати й історичну своєрідність розвитку регіонів, яка впливала на різноманітні політичні зміни за останнє століття. Тому, досліджуючи дану проблему, слід виходити із детального аналізу окремих компонентів, які дають можливість об'єктивно змалювати комплексну картину суспільно-політичних відносин у згаданих територіях.

Незважаючи на різний політичний статус земель у межах державних утворень, які територіально поглинали Буковину і Закар-

паття, їх внутрішньополітичне становище мало спільні ознаки, що впливало й на традиції та перспективи суспільно-політичних відносин. Регіональна специфіка політичного життя характеризувалася можливостями проведення автономної політики в контексті владних відносин. Це можна прослідкувати в змісті аналізу таких ключових характеристик:

1) *Процес зміцнення нової політичної системи в перші десятиліття XX століття, формування режиму диктату й нерівномірності політичних відносин осі «центр – регіон».*

Запровадження нових політичних режимів надало особливої динаміки суспільно-політичному розвитку в даних регіонах. Якщо в Буковині політичний режим визначався жорсткістю окупаційних умов, владним контролем з одного боку і зростанням національно-політичної свідомості громадян з другого, то в Закарпатті, яке увійшло до складу Чехословацької Республіки під назвою Підкарпатська Русь у 1919 році, політичний режим відзначався більш позитивними й реальними умовами лібералізації суспільно-політичних відносин.

Незважаючи на активну державотворчу позицію місцеве населення як Буковини, так і Закарпаття не спромоглося скористатися історичним шансом і утворити єдине державне утворення. Під впливом офіційних кіл Бухареста (Румунія) і Праги (Чехословаччина) було проголошено мирне єднання з жителями карпатських регіонів, хоча в обох випадках мала місце військова окупація. Були узгоджені офіційні документи, що підкріплювали входження провінцій до Румунії і Чехословаччини відповідно. Таким чином, на нові землі переносилася політична система монархічної Румунії, де владний контроль підсилювався повноваженнями румунських військових, та демократичної Чехословаччини, де відчутним було засилля державно-бюрократичного апарату.

У цей же час характерно визрівали нерівномірності політичних відносин осі «центр – регіон». Незважаючи на різні політичні режими, як румунська політична влада, так і чехословацька офіційно тримали на відстані питання реалізації автономно-регіональних політичних можливостей Буковини і Закарпаття.

2) *Система владних відносин в цілому і динаміка політичних процесів.*

Владний контроль здійснювався через діяльність спеціальних політичних інститутів. Еволюція загального керівництва Буковиною (крайовий уряд, міністри-делегати, президент регіональної комісії з уніфікації, держсекретарі, генеральні директори) практично гальмувала регіональні владні повноваження. Прийняття нової Конституції Румунії 1923 року покликало подальші зміни в адміністративному структуруванні у напрямку унітаризації дер-

жави. Це особливо проявилось в реалізації деяких реформ, основною ціллю яких і було порушення рівноваги відносин між «Центром» та «Регіоном» на користь диктату першого.

Подібні процеси, щоправда більш ліберальні, відбувалися і в Закарпатті. Згідно з прийнятим чехословацькою владою Генеральним статутом про організацію і адміністрацію Підкарпатської Русі, було утворено Директорію як дорадчий орган в автономних справах. Адміністратор разом з військовим командуєчим концентрували в своїх руках виконавчу владу. Проте стосунки між місцевою і центральною владою майже постійно перебували в стадії конфлікту, оскільки надані у Генеральному Статуті широкі повноваження автономній владі не реалізовувались. У всіх управлінських органах відбувалося засилля чеських службовців, позаяк уряд вважав, що місцеві жителі ще не готові професійно виконувати управлінські функції в органах місцевої влади.

З прийняттям Конституції чехословацька влада змушена була піти на деякі поступки у визначенні статусу Підкарпатської Русі, оскільки продовження конфлікту між центральною і місцевою владами не сприяло стабільності політичної ситуації в державі. Тому трансформація політичної системи, а тим більше її стабілізація та поступова адаптація закарпатських регіональних інститутів до чехословацької політичної системи стала значним кроком уперед у порівнянні з попередніми спробами подібного характеру.

3) Адміністративні реформи, здійснені впродовж 1920 – 1930 років відповідно румунськими й чеськими владними інститутами.

Конституція Румунії 1923 року покликала негайне адміністративно-територіальне реформування. Відправною точкою став Закон 1924 року «Про адміністративну уніфікацію». На території Буковини було утворено систему повітів, котрі свідомо порушували однонаціональну компактність населення. Через це вплив на політичне життя українців окремо взятого повіту значно зменшувався. У 1929 році було запроваджено нову адміністративну одиницю – міністерські директорати, які ліквідували у 1931 році. У цей час усі важелі владних повноважень зосереджувалися в руках крайових губернаторів. У 1938 році відбулось остаточне завершення багатоступеневої адміністративної реформи, внаслідок якої було утворено 10 областей – цинутів, що остаточно ліквідувало традиційно усталену територіально-політичну цілість Буковини (завершилась «політика уніфікації»). Мета її полягала все ж у дисбалансі системи владних відносин, у чіткій перевазі контрольного центру над підконтрольним регіоном. Централістську політику підкріплювали й інші реформи, зокрема виборча і реформа землеволодіння (аграрна).

Упродовж 1919 – 1920 років чехословацький уряд провів реорганізацію адміністративно-територіального устрою в Підкарпатській Русі. У вересні 1919 року в краї створюють політичний і шкільний реферати-відділи, а також охорони здоров'я. Згодом виникають судовий реферат, поліцейний реферат, реферат публічних робіт, реферат пошт і телеграфів, господарський та фінансовий реферат, реферат соціальної опіки.

Конституція Чехословацької Республіки 1920 року надавала досить широкі права майбутньому Союму (регіональному парламенту) Підкарпатської Русі. Згідно з нормами Конституції Союми міг приймати закони, які стосувалися питань мови, релігії, освіти, а також функціонування місцевої адміністрації. Окрім цього Союму було надано право приймати спеціальні закони, які стосуються Підкарпатської Русі та діють на її території, у випадку надання йому такого права парламентом Чехословаччини, у тому випадку, якщо прийняті закони не суперечать чинному законодавству Чехословаччини. Таким чином, розпочалася інтенсивна інтеграція Закарпаття в політичну і державну систему Чехословацької Республіки. Цьому сприяли й інші реформи, зокрема земельна й освітня. Проте на практиці зміни носили суперечливий, половинчатий і незавершений характер.

4) Політика румунізації та чехізації освітньо-мовного простору.

Одним із суттєвих важелів владної політики центру по відношенню до регіонів був процес мовного диктату з боку представників титульних націй. Можна сказати, що це лежало в основі політичних режимів Румунії і Чехословаччини. Скорочення українських класів у школах та університетах (вищий навчальний заклад у Закарпатті, незважаючи на обіцянки чехословацької влади так і не було відкрито) підтверджував класичний варіант дій нової влади будь-де й будь-коли щодо посилення мовного контролю, зокрема в освітньо-виховному просторі. Це стосувалося й використання української мови при богослужіннях і призначення до українських парафій священників-українців, заборони поширювати україномовну літературу, заміни прізвищ. Усе це вписувалося в рамки ідеологічних концепцій румунізації та чехізації. Незважаючи на певні пом'якшення, навчально-виховний процес усе ж реально підсилював загальнодержавний контекст єдності румунської та чехословацької націй.

5) Політико-партійне життя регіонів, специфіка партійного структурування і протистояння.

Незважаючи на стан облоги, введений офіційним Бухарестом, упродовж 1918 – 1928 років політико-партійне життя було достатньо активним. У цей час неабияк зросла й кількість політичних

організацій. Як у Закарпатті, так і в Буковині партії формувалися як загальнодержавні, так і автономно-регіональні. Спільною була й ознака утворення партій за національною приналежністю жителів (румунські/чеські, українські, єврейські, німецькі, угорські, русофільські). Відповідно до організаційного структурування й ідеологічного спрямування формувалися програмні й статутні основи партій; одні стояли на засадах централізаторської політики провідних державних націй, інші – відстоювали автономні ідеї (як приклад: Демократична партія об'єднання, Українська народна партія (автономні) – Націонал-ліберальна партія, Націонал-цераністська партія (загальнодержавні) в Румунії та Автономний земледільський союз, Християнська народна партія, Руська хліборобська (земледільська) партія (автономні) – Чехословацька соціал-демократична партія, Аграрна партія (загальнодержавні)). Практика регіональної партійності в обох випадках мала свої традиції, а тому окремі політичні сили були носіями виключно регіональних інтересів.

Переважна більшість партій функціонувала завдяки авторитетові її харизматичного лідера (І. Ністор, І. Бретіану, В. Боднареску, К. Кракалія в Буковині, А. Волошин, А. Бродій, С. Фенцик в Закарпатті). Протистояння державної й регіональної партійної еліти було зумовлене й тим, що румунські партійні функціонери, так само як і чеські, вважали, що місцеві лідери неспроможні вміло керувати партійними організаціями, а отже це повинні робити професіонали, функціонери з більшим стажем.

Своєрідністю була й участь духовенства в політико-партійному житті (Т. Стусяк у Буковині, А. Волошин у Закарпатті). Досить потужно в політичних партіях були представлені селянство й дрібні землевласники (як приклад: Націонал-ліберальна партія в Буковині та Автономний земледільський союз, Християнська народна партія, Руська хліборобська (земледільська) партія в Закарпатті). Характерними були й часті об'єднання партій (наприклад Ліга національно-християнського захисту, Націонал-християнська партія в Буковині та Об'єднана угорська партія, Карпаторуська республіканська земледільська партія в Закарпатті). Для потенційного електорату новим було те, що політичні реалії 1920 – 1930 років сприяли становленню багатопартійної системи, а як наслідок – дали поштовх різнобічному розвитку політичної думки, ідейної боротьби та політичної культури в цілому.

б) Радикалізація українського національного руху.

Незважаючи на різні умови політичного розвитку, як у Буковині, так і в Закарпатті відбувалася поступова еволюція українського національного руху. Його радикалізація була на пряму пов'язана

з порушенням рівноваги владних відносин у контексті осі «Центр – Регіон». Вона знайшла вираження в діяльності українських політичних організацій (як приклад: Українська народна організація, Українська народно-демократична партія в Буковині, Українська селянська партія, Українське національне об'єднання в Закарпатті).

«Українське питання» постійно актуалізувалося. Про це свідчать чисельні звернення та меморандуми українських політичних організацій та їх лідерів до центральних урядів та Ліги націй. Проте внаслідок розпорошення українських сил не вдавалося ефективно вирішувати необхідні питання національної єдності. Тому логічними звучали ідеї єднання українців на політичній арені в єдину монолітну організацію. В Румунії такою стала Українська національна партія (1927), а в Закарпатті – Українське національне об'єднання (1939). Діяльність останньої стала вершиною державотворчих змагань закарпатських українців у часи проголошення Карпатської України в 1939 році, які в повну силу заявили про себе як про політичну націю.

Радикалізація національного руху наприкінці 1930-х років була й результатом загрози фашизації регіонів. Діяльність українців мала надзвичайно важливе значення для консолідації населення на вирішення актуальних проблем тогочасності.

7) Характер виборчих процесів.

Надзвичайно подібними були виборчі процеси в обох регіонах. Традиційною на той час у багатьох країнах була пропорційна виборча система. Деякі представники політичних сил включались до списків загальнодержавних партій (А. Мигасюк, В. Лукинюк, Л. Івасюк, Ю. Шпитко та ін. в Буковині та А. Волошин, Ю. Ревай, О. Борканюк, Е. Бачинський та ін. у Закарпатті). Окремі партії брали участь як самостійні суб'єкти виборчих процесів. У Закарпатті, крім цього, окремі національні партії йшли на вибори як самостійно, так і блокуючись із більш потужними загальнодержавними організаціями.

Виходячи з цього, відносини між центральною та регіональною владами в Буковині й Закарпатті в першій половині ХХ століття здійснювалися крізь призму українського національного відродження та протистояння з політикою центральної влади. Внаслідок складних зовнішньополітичних обставин згадані регіони опинилися в різних політичних системах/режимах, а представники регіональної політичної еліти перебували в стадії протистояння з централістськими органами влади через недотримання останніми політичних зобов'язань.

8) Радянська регіональна простора. Радянський період в обох регіонах відзначений повнотою індустріальних процесів, які на-

були стандартного виявлення зразку комуно-радянської моделі. Одночасно розпочалося повноправне вливання суспільно-політичних регіональних інституцій у загальнодержавну радянську політичну систему й аспекти політизації українців Буковини і Закарпаття втрачають свої регіональні особливості в порівнянні з іншими регіонами України. Цей процес, що повністю реалізовувався під споконвічною ідеєю єдності українського народу, завершився. Кадрова політика радянської влади була спрямована на якнайшвидше утвердження нової політичної системи й адаптації до неї відповідних інститутів. Для цього було й здійснено заміну статусу регіональних утворень на рівнозначну адміністративно-територіальну одиницю – області у складі УРСР.

Як результат, поряд із політичними аспектами реалізовувалися й економічні (приведення до стандартів п'ятирічок, колективізація), культурно-національні (розширення значення поняття «українці»), соціальні заходи (введення радянського паспортного режиму з обов'язковою пропискою). Але були й інші незручності, які в перші роки радянської влади негативно впливали на її імідж. Це надзвичайна мілітаризація регіонів через перенасиченість військовослужбовцями, жорсткий прикордонний режим, антирелігійна політика, впровадження командно-адміністративної системи управління всіма суспільними сферами.

Таким чином, процес адаптації до радянської політичної системи в Буковині та Закарпатті відбувався в досить складних умовах післявоєнної відбудови. Якщо економічні успіхи мали об'єктивно позитивний характер, то політичний контроль життєдіяльності місцевих жителів залишив негативний слід на радянській політичній регіоналізації.

9) *Незалежна Україна.* У новітні часи незалежної України розпочався затяжний процес відходу від тоталітарної моделі командно-адміністративної системи в розрізі пріоритету регіональної політики. Органи державної влади та різноманітні суб'єкти виборів намагаються враховувати у своїй діяльності запити населення на місцях. Однак у повній мірі регіональна політика держави є не збалансованою та практично не ефективною. Рекомендації фахівців і дослідників не завжди використовуються державними службовцями для покращення специфічних умов розвитку кожного регіону зокрема, а також з урахуванням його соціально-економічних можливостей і потреб. Часто «Центр» не тільки не розуміє «Регіон», а й не хоче цього робити...

Отже, в розрізі аналізу сучасних процесів соціально-політичної трансформації українського суспільства пріоритетним є врахо-

вування територіальних особливостей електорального простору та електоральної поведінки при розробці регіональної політики Української держави та консолідації української нації. Адже саме електоральні настрої територіальних соціумів виступають чутливим індикатором політичного взаєморозуміння «Центру» і «Регіону».

Сподіваємось, що доробок авторського колективу пропонованої монографії сприятиме кращому розумінню специфіки регіонального політичного розвитку Буковини (Чернівецька область) та Закарпаття (Закарпатська область) як вітчизняними й зарубіжними поціновувачами історії, краєзнавцями, країнознавцями, політологами й соціологами, так і державними службовцями, громадсько-політичними діячами.